

लिच्छविकाल नेपालमा गुप्तको राजनीति

शङ्करमान राजवंशी

बौद्धकालमा पाटलीपुत्र आजकालको मुजफरपुर जिल्लाको वसाढ भन्ने ठाउँमा लिच्छविको शक्तिशाली गणराज्य थियो। भारतमा कुशाणले आक्रमण गर्दा विभिन्न राज्य छिन्नभिन्न भयो। कनिष्कको पालामा प्रायः सम्पूर्ण भारतमा कुशाणको साम्राज्य जमेको थियो। यसरी कुशाणको आक्रमण हुँदा लिच्छविगणराज्य पनि छिन्नभिन्न भयो र केही लिच्छविहरूले नेपाल भित्र पसी वसोवास गरे। त्यस वखत नेपालमा किरातले राज्य गरिरहेका थिए। किरातराज्य कमजोर भएको मौकामा शकपूर्व २२ मा लिच्छवि राजा प्रथम जयदेवले किरातलाई हराई नेपालमा लिच्छवि राज्य स्थापना गरेर लिच्छविसंवत् चलाए।

भारतमा कुशाण साम्राज्य कमजोर हुन थालेपछि भारशिव नागले गंगा यमुना प्रदेशमा कुशाणलाई अन्त गरी आफ्नो राज्य स्थापना गरे। यी भारशिव नागका सामन्त वाकाटक विन्ध्यशक्ति थिए। तिनले पाटलीपुत्रमा कुशाणलाई अन्त गरी आफ्नो राज्य स्थापना गरे। विन्ध्यशक्तिका छोरा प्रवरसेनले काठियावाड गुजरातमा कुशाणलाई अन्त गरी आफ्नो राज्यमा सम्मिलित गराए। प्रवरसेनका छोरा गौतमीपुत्रले भारशिव वंशका राजा भवनागकी छोरीसँग विवाह गरे। भवनागका छोरा नहुँदा गौतमीपुत्रका छोरा रुद्रसेन इ.सं. ३३५ मा भारशिव

तथा वाकाटक दुवैको राजा भए। यसैताका गुप्तवंशले आफ्नो शक्ति फैलाउन शुरू गरे। चन्द्रगुप्त प्रथमले आफ्नो राज्य निकै फैलाएर महाराजाधिराजको उपाधी धारणा गरे। तिनले लिच्छवि राजकुमारी कुमारदेवीसँग विवाह गरी आफ्नो टकमा चन्द्रगुप्त र कुमारदेवी दुवै नाम अंकित गरे। सायद यिनी राजकुमारी कुमारदेवी नेपालकी राजकुमारी त होइनन् भन्ने शंका कतिपय इतिहासकारले उठाएका छन्।

हुन त भारतीय इतिहासमा गुप्तको शक्ति शुरू हुनु ताकै विहार पाटलीपुत्रमा लिच्छविगणराज्यको पुनरुत्थान भएको, तिनै लिच्छविसँग गुप्त मिली चन्द्रगुप्तले टक चलाएका हुन् भन्ने कुरा र चन्द्रगुप्त पछि चन्द्रगुप्तका छोरा समुद्रगुप्तले लिच्छविगणराज्य समेत गुप्तराज्यमा मिलाए भन्ने छ। जे होस् भारतमा गुप्त साम्राज्य खडा हुनु भन्दा धेरै वर्ष अघिदेखि नै नेपालमा लिच्छविराज्य खडा भइसकेको थियो। समुद्रगुप्तले उत्तरी भारत विजय गर्दा नेपाललाई सामन्त करदसम्म बनाए, तर नेपाललाई आफ्नो राज्यमा मिलाएनन्।

गुप्तसाम्राज्यताका मौखरी वंशका वर्माहरू पनि गुप्तको सामन्त थिए। सायद यिनकै वंशजहरू पनि लिच्छवि पछि नेपालमा पसेका होलान् भन्ने अनुमान

हुन्छ । किनभने नेपालका लिच्छवि राजा प्रथम मानदेवले किन्नरवर्माकी छोरी गुणवतीसंग विवाह गरेका थिए भन्ने कुरा लाजिम्पाट टुकुचापारी रहेको रानी गुणवतीको लिच्छविसंवत् ४१९ (शक ३९७) इ.सं. ४७५ ज्येष्ठको अभिलेखमा रानी गुणवतीले आफ्नो बाबुको नाम किन्नर-वर्मा भनी उल्लेख गरेबाट थाहा हुन्छ । त्यस्तै नरवर्मा भन्ने व्यक्ति राजा मानदेवको सेवक थिए भन्ने कुरा लाजिम्पाट घोवीचौरमा रहेको लिच्छविसंवत् ३८८ (शक ३६६) इ.सं. ४४४ ज्येष्ठको नरवर्माको अभिलेखमा आफूलाई मृत्यु भनी उल्लेख गरेबाट थाहा हुन्छ । मानदेवले लिच्छविसंवत् ३८६ (शक ३६४) इ.सं. ४४२ देखि लिच्छविसंवत् ४२७ (शक ४०५) इ.सं. ४८३ सम्म राज्य गरेका थिए । यो कुरा चांगुको मानदेवको स्तम्भ लेख र पशुपति सूर्यघाटको मानदेवकी छोरी विजयवतीको अभिलेखबाट थाहा हुन्छ । अंशुवर्मा लिच्छवि राजा शिवदेव प्रथमका भानिज थिए । यो कुरा गोगलवंशावलीबाट थाहा हुन्छ । यसरी लिच्छवि र वर्माको सम्बन्ध मानदेवका पालादेखि देखिएको स्पष्ट छ । नेपालमा आदिवासी आभीर गोभीहरू थिए । यी गोभीहरू श्रेष्ठ अर्थात् उच्च खानदानका हुनाले बर्माहरूले पनि गोभी बनी आफूलाई गोभी भनी घोषणा गर्नुमा गौरव ठाने । बर्माहरूले आफूलाई गोभी भनी उल्लेख गरेको कुरा धेरै लिच्छवि अभिलेखहरूमा पाइन्छ जुन भोगवर्मा गोमी, विप्रवर्मा गोमी, देशवर्मा गोमी चन्द्रवर्मा गोमी आदि ।

स्कन्दगुप्त (इ.सं. ४५५-४६७)का पालामै भारतमा हूणको आक्रमण शुरू भयो । तिनको पालासम्म गुप्तसाम्राज्य वलिवै थियो । त्यसपछि गुप्त साम्राज्य खलवलिएर कमजोर भएको मौकामा हूणहरूको आक्रमणले गुप्तसाम्राज्य विलीन भयो । सायद यिनै गुप्तवंशीहरू नेपालमा पसेका होलान् भन्ने अनुमान हुन्छ । किनभने ठीक यसै ताका थानकोट आदि नारायण थानको लिच्छविसंवत् ४२८ (शक ४०६) इ.सं. ४८४ मार्गको वसन्तदेवको अभिलेखमा दूतक याज्ञिक विरोचनगुप्त देखा परेको छ । समुद्रगुप्तले अश्वमेध यज्ञ गरेका हुनाले समुद्रगुप्त याज्ञिक जजमान थिए भन्ने स्पष्ट छ । त्यसैले विरोचनगुप्तले

पनि आफूलाई याज्ञिक भन्नुमा गौरव ठाने । त्यसपछि पाटन बाहालुखाको लिच्छविसंवत् ४३५ (शक ४१३) इ.सं. ४९१ पौषको वसन्तदेवको अभिलेखमा दूतक रविगुप्तले सर्वदण्डनायक महाप्रतिहार भन्ने ओहदा पाइसकेको देखिएको छ । बलम्बु खाचाँको वसन्तदेवको अभिलेखमा थुल्लगुप्त शुभगुप्त देखा परेका छन् । बलम्बु चौकीटारको लिच्छविसंवत् ४५४ (शक ४३२) इ.सं. ५१२ ज्येष्ठको वसन्तदेवको अभिलेखमा भवगुप्तले प्रतिहार भन्ने ओहदा पाएको देखिएको छ । चापागाउँको अभिलेखमा कुवेरगुप्त अनीकगुप्त देखापरेका छन् ।

यसपछि यी गुप्त कुनै प्रकारले मारिएको बुझिन्छ । किनभने पशुपति भस्मेश्वरको लिच्छविसंवत् ४५५ (शक ४३३) इ.सं. ५१२ चैत्रको ध्रुवसङ्घको अभिलेखमा भद्रेश्वर, नाथेश्वर, शुभेश्वर, स्थितेश्वर गरी एकै चोटि पाँच ओटा शिवलिङ्ग स्थापना गरेको देखिएको छ । यी शिवलिङ्गमा रवीश्वर रविगुप्तको नाउँमा र शुभेश्वर शुभगुप्तको नाउँमा स्थापना गरेको बुझिन्छ । यसपछि रविगुप्त भवगुप्तको नाम पनि अभिलेखमा नपाइनु र यहाँ एकै चोटि पाँच ओटा शिवलिङ्ग स्थापना गरेको देखिदा अवश्य नै यी पाँच जना गुप्त एकै चोटि मरेका हुन् भन्ने बुझिन्छ । यसरी एकैचोटि पाँच जना मर्नु कुनै कालगतबाट मर्नु संभव छैन । यस घटनामा बर्माहरूको प्रयोग भएको जस्तो बुझिन्छ । किनभने बर्माहरूको राजदरवारमा भएको आफ्नो प्रभुत्व गुप्तले ओगटेको कुरा बर्माहरूले सहन सक्ने कुरा थिएन ।

परमाभिमानी गुप्तका छोरा अनुपरमगुप्तले आभीरी गोमिनीसंग विवाह गरेका थिए । यी आभीरी गोमिनीले स्वर्गीय आफ्ना पति अनुपरमगुप्तको नाममा पशुपति चौसठ्ठी लिङ्ग मुनि लिच्छविसंवत् ४६२ (शक ४४०) इ.सं. ५१८ ज्येष्ठमा अनुपरमेश्वर शिवलिङ्ग स्थापना गरेकी थिइन् । यो कुरा सोही शिवलिङ्गको पाद पीठमा कुदिएको अभिलेखले थाहा हुन्छ ।

यी अनुपरमगुप्तका दाज्यू मानगुप्तले आफूलाई

गोमी भनी घोषणा गरेका थिए भन्ने कुरा धानकोटको अंशुवर्मासंवत् ५७ (शक ५३१) इ.सं. ६०९ कार्तिकको भीमार्जुनदेव जिष्णुगुप्तको अभिलेखमा जिष्णुगुप्तले हाम्रा जेठा बराज्य मानगुप्त गोमीने बनाएको कीर्ति गोमीपोखरी धेरै कालसम्म रहोस् भनी व्यवस्था गरिदिइयो भन्ने उल्लेख भएबाट थाहा हुन्छ। तर यी मानगुप्त बाहेक अरू कुनै गुप्तहरूले अफूलाई गोमी भनी घोषणा गरेका छैनन्। राजदरवारमा गुप्तको अस्तित्व कायम गर्न मानगुप्तले आफू गोमी बन्ने नीति लिए। राजदरवारमा वुसेर लिच्छवि राजा गणदेवका पालामा यी मानगुप्तका भतिजा भौमगुप्तले पुनः अधिकार जमाए। यी भौमगुप्तले लिच्छविसंवत् ४७९ (शक ४५७) इ.सं. ५३५ वैशाखमा महाप्रतिहार महासर्वदण्डनायक भन्ने ओहदा समेत पाए। यो कुरा फण्डिको गणदेवको अभिलेखबाट ज्ञात हुन्छ। यी भौमगुप्तले वध्रुवर्मालाई हत लिएका थिए। यी भौमगुप्तको प्रभुत्व क्रमशः बढ्दै तीनवर्षेवादमा भौमगुप्तले राजोचित श्री को पद समेत पाए। अनि भौमगुप्तले आसन्न दूतकमा वध्रुवर्मा र प्रसादगुप्तलाई नियुक्त गरे। यो कुरा बलम्बु चौकीटारको लिच्छविसंवत् ४८२ (शक ४६०) इ.सं. ५३८ श्रावणको गणदेव भौमगुप्तको अभिलेखबाट ज्ञात हुन्छ।

लिच्छवि राजा शिवदेवको पालामा गएर शिवदेव र अंशुवर्मा मिली गुप्तलाई पतन गरिदिए। त्यस पछि अंशुवर्माको ठूलो जगजगी भयो। अंशुवर्मासंवत् ४५ (शक ५१६) इ.सं. ५९७ मा अंशुवर्माको मृत्यु भयो। अंशुवर्माको अवसान पछि फेरि गुप्तहरूले टाउको उठाउने मौका पाए। अंशुवर्माको मृत्युको ३ वर्षेवाद भौमगुप्तका नाति जिष्णुगुप्तले शिवदेवका छोरा लिच्छवि उदयदेवलाई हटाई लिच्छवि ध्रुवदेवलाई गद्दीमा राखी शासनमा आफ्नो हक बादी गरी शासनको अधिकार पुनः हत्याए। यो कुरा पाटन छिन्नमस्ताको अंशुवर्मासंवत् ४८ (शक ५२२) इ.सं. ६०० कार्तिकको ध्रुवदेव जिष्णुगुप्तको अभिलेखमा जिष्णुगुप्तलाई लगाइएको विशेषणले थाहा हुन्छ। जस्तै—

‘निरस्तमात्सर्यं विशुद्ध बुद्धिः प्रजा हितैषी निरवद्य

वृत्तः पुण्यान्वया दागतराज्यसम्पत् समस्त पौराचित शासनो यस्स कैलासकूटभवनाद्भगवत्पशुपतिभहारक पादानुगृहीतो बप्प पादानु ध्यातः श्रीजिष्णुगुप्तः कुशली’

[मात्सर्यं हटिसकेका हुनाले सफा बुद्धि भएका, प्रजाको हित चाहने, निखुरी चरित्र भएका, शुद्ध कुलक्रमले राज्य गर्ने अधिकार पाएका, सारा शहरियाहरूले हुकुम तामेल गरिएका, भगवान् पशुपतिनाथका पाउको अनुग्रह पाएका बप्प (बुबा) को पाउको अनुग्रह पाएका, गाथमा आराम रहेका श्रीजिष्णुगुप्तले कैलासकूट भवन (दरवार) बाट]

(धनवज्रको लिच्छविकालका अभिलेख ४०१ पृष्ठ)

यी जिष्णुगुप्तले राज्यको शासन गुप्तवंशमा राखी क्रमशः लिच्छविजाई हटाउने योजनानुसार शासनको उत्तराधिकारी आफ्ना छोरा जिष्णुगुप्तलाई युवराज घोषणा गरी दूतक बनाए। यो कुरा सोही छिन्नमस्ताको अभिलेखमा उल्लेख छ। यो कुरा स्वीकार नगरी केही जनताले विद्रोह गरे। तर ती विद्रोहीहरूलाई जिष्णुगुप्तले दमन गरे। यो कुरा केवलपुरको ध्रुवदेव जिष्णुगुप्तको अभिलेखमा जिष्णुगुप्तलाई लगाइएको विशेषणले संकेत गर्दछ। जस्तै—

‘प्रजाहितोद्युक्त विशुद्धमानसः प्रभाव (शौर्य) प्रणतारिमण्डलः गुणैरुपेतोनुपमैरिहात्मवान् प्रिय ... मयि चन्द्रमा इव सोयमित्थम्भूतः कैलासकूटभवनाद् भगवत्पशुपतिभहारकपादानुगृहीतो बप्प पादानुध्यातः श्रीजिष्णुगुप्तः कुशली’

[प्रजाको हित गर्नामा लागेको शुद्ध मन भएका, प्रभाव (कोश र दण्डद्वारा भएको शक्ति) र शुन्याईले शत्रुहरूलाई नतमस्क पारेका, वेजोड गुणहरू भएका, आत्मवत्ता (अपनी हित चिन्ने हुनु) भएका, प्यारो ... चन्द्रमा जस्तै (दुनियाँलाई आनन्द दिने) यस किसिमका, भगवान् पशुपतिनाथको पाउको अनुग्रह पाएका, बप्प

(बुबा)को पाउको अनुग्रह पाएका, गाथमा आराम रहेका, श्रीजिष्णुगुप्तले कैलासकूटभवन (दरवार) बाट]

(लिच्छविकालका अभिलेख ४१४ पृष्ठ)

यसबाट केवलपुरवासी जनताले जिष्णुगुप्तको नीतिको विरोध गरेको बुझिन्छ। भक्तपुर भेगका जनताले त जिष्णुगुप्तको त्यस नीतिको निकै विरोध गरे। त्यसका लागि जिष्णुगुप्तले ती विरोधीहरूसंग सख्त मुकाबिला समेत गर्नु पर्ने खण्ड पर्ने गएको थियो भन्ने कुरा अंशुवर्माको भाइबुहारीले राखेको भ.पु.इ, नीलवाराहीको अभिलेखमा जिष्णुगुप्तलाई लगाइएको विशेषणले थाहा हुन्छ। जस्तै—

‘याप्रिद्धग्रामे स्थितवति रिपून्मुलनादीक्षितेच्छे

कोशर्मन्व (?)— भास्वर् गुणगणवति क्षमापतौ
जिष्णुगुप्ते ।’

[याप्रिद्ध ग्राममा बसेका शत्रुलाई सखाप पार्नाले
मनसाय प्रकट भएका —……]

ठूलठूला गुणहरू भएका जिष्णुगुप्तले शासन गरि-
रहुनु भएको बेलामा……]

(लिच्छविकालमा अभिलेख ४३१—४३२ पृष्ठ)

यसरी गुप्तको विरोध जनतामा भैरहेको हुनाले ध्रुवदेव पछि उनका नातेदार भीमार्जुनदेवलाई गद्दीमा राखी जिष्णुगुप्तले शासन चलाए। तर राजा भनी आफूलाई घोषणा गर्न सकेका थिएनन्। जब विरोधीलाई सखाप पारेथे अनि जिष्णुगुप्तले राजा भई आफ्नो नाउँमा टक समेत चलाए। उक्त नीलवाराहीको अभिलेखमा जिष्णुगुप्तलाई क्षमापतौ भनी उल्लेख गरेबाट जिष्णुगुप्त राजा भएथे भन्ने कुरा स्पष्ट छ। जिष्णुगुप्तका छोरा जिष्णुगुप्तले पनि चाँगुमा राखेको आफ्नो अभिलेखमा आफ्ना बाबु जिष्णुगुप्तलाई ‘राज्ञे श्रीजिष्णुगुप्तक्षितिलशशिने’ भनी स्पष्टसंग राजा भनेर उल्लेख गरेका छन्।

जिष्णुगुप्तको टकमा एकापट्टि घोडा र अर्कापट्टि वज्र अंकित छन्। यहाँ वज्रले शत्रुदमनलाई लक्ष्य गरेको छ। इन्द्रले वज्रद्वारा वृत्रासुर दमन गरेथे। त्यस्तै जिष्णुगुप्तले विरोधी शत्रुलाई वलजफतसंग दमन गरेथे। वज्र भनेको वज्रको प्रचूरमात्राको द्योतक हो। घोडाले समुद्रगुप्त जस्तै याज्ञिकलाई लक्ष्य गरेको छ। समुद्रगुप्तले अश्वमेध यज्ञ गरेको कुरामा गौरव मानी आफूलाई समुद्रगुप्तका वंशज याज्ञिक हुँ भन्ने यी गुप्तामा अभिमान छ। पशुपतिको आभीरीको अभिलेखमा आभीरीले आफ्ना पतिअनुपरम गुप्तको बाबु (आभीरीको शशुरा) लाई परमाभिमानी भनेका छन्। हुन पनि यी गुप्तहरूमा हामी राजा हुने खालका हौं राजा मान्ने खालका होइनौं भन्ने पुरापुर अभिमान छ। त्यो अभिमानलाई जिष्णुगुप्तले आफूलाई ‘नरपतिगुणसम्पद् भूषितो’ भनी स्पष्ट गरी देखाई दिएको छ।

यी जिष्णुगुप्तका वराज्य मानगुप्तले आफूलाई गोमी भनेको र मानगुप्तका अनुपरम गुप्तले आभीरी गोमिनी स्वाक्षी राखेको हुनाले यी गुप्तहरू आभीर गोमी गुप्त हुन् भन्ने कुरा धेरैको धारणा छ। यसका लागि गोमी र गुप्तको शील स्वभावमा कत्तिको मेल खान्छ भनी तुलना गरी हेर्नु आवश्यक हुनाले त्यसको तुलना गरिन्छ।

अंशुवर्माले लिच्छवि राजा शिवदेवलाई टेवा दिई लिच्छवि वंशकै प्रभुत्व स्थापना गर्न गुप्तहरूसंग व्रान्ति गरेथे। आफ्नो हातमा शासनको पुरापुर अधिकार आएर पनि लिच्छवि राजा बस्ने मानगृह दरवारको मर्यादा राख्न अंशुवर्माले कहिल्यै छोडेनन्। यी अंशुवर्माले लिच्छवि राजा शिवदेवकै छोरा उदयदेवलाई राज्यको उत्तराधिकारी युवराज घोषणा गरे। अंशुवर्माले शिलालेख राख्दा पनि (अंशुवर्मणा विज्ञापितेन सता मया = अंशुवर्माले हाम्रा हजूरमा विन्ति चढाउँदा हामीबाट) भन्ने उल्लेख गराई लिच्छवि राजाको मर्यादा राखेका छन्। टक छापदा पनि अंशुवर्माले लिच्छविको अधिकारको चिन्ह समेत टकमा अंकित गरेका छन्। यसबाट अंशुवर्माका गद्दीका राजाप्रति इमानदारी स्पष्ट कल्कन्छ।

यी अशुवर्मा स्वयं पशुपतिभट्टारक शैवधर्मावलम्बी भए तापनि वैष्णवधर्ममा पनि उत्तिकै उनी आदर गर्दथे भन्ने कुरा चाँगुको कवच जीर्णोद्धार गरिदिएको सोही कवचमा रहेको उनको अभिलेखबाट थाहा हुन्छ । त्यस्तै उनी बौद्धधर्ममा पनि उत्तिकै आदर गर्दथे भन्ने कुरा गुंविहार, श्रीमानविहार, श्रीराजविहार, खजूरिकाविहार, मध्यमविहार, सामान्यविहारहरूको व्यवस्था गरिदिएको हाडिगाउँको थटोल डवलीको अशुवर्माको अभिलेखबाट थाहा हुन्छ । यसबाट अशुवर्माका पालामा बौद्धधर्मले पनि निकै प्रश्रय पाएका थिए भन्ने स्पष्ट कल्कन्छ । अशुवर्मा जनताको पनि उत्तिकै हित चाहन्थे भन्ने कुरा पाञ्चालीव्यवस्था बाँधिने उनको अभिलेखहरूमा (सम्यक्प्रजापालनपरिश्रमोपजितशुभ्रशोभिव्याप्तदिङ्मण्डलेन = राम्ररी प्रजाको हेरचाह गर्नाले आजैको सफा कीर्तिले दिशाको छेउछाउ ढाकेका) भन्ने उल्लेख भएबाट थाहा हुन्छ ।

अब जिष्णुगुप्तले उदयदेवलाई हटाएर उदयदेवको टाउँमा ध्रुवदेवलाई गद्दीमा राखी (श्री ध्रुवदेव सहितो... श्री जिष्णुगुप्तः = ध्रुवदेवका साथमा रहने श्री जिष्णुगुप्त) भनी उल्लेख गरेका छन् । यसबाट जिष्णुगुप्तले आफूलाई राजा सरह हुँ भन्ने भाव कल्काएका छन् । 'पुण्यान्वयादागतराज्यमम्पत्' शुद्ध कुलक्रमले राज्य गर्ने अधिकार पाएका भनी जिष्णुगुप्तले आफूलाई विशेषण लगाई शासनको हक दावी गरेको कुरा पनि देखाएका छन् । (समस्त पौराचित्त शासनो = सारा शहरियाहरूले हुकूम तामेल गरिएका) भनी उल्लेख गरेबाट शहरियाहरूलाई आफ्नो एँचमा राखेको भन्ने भाव कल्काएको छ । साथै जिष्णुगुप्तले विरोध गर्ने जनतालाई सखाप पनि पारेका छन् । यिनले टक छा'दा पनि आफ्नै एकलौटी टक छप'एका छन् । लिच्छविको मर्यादा स्वरूप 'देव' पद पनि लिएका छन् ।

यी जिष्णुगुप्तका वराज्य अनुवरमगुप्त कट्टर वैदिक थिए । तिनले हाडिगाउँ सत्यनारायणस्थानमा राखेको शिलालेखमा बौद्धमार्गीलाई प्रशस्त निन्दा गाली

गरेका छन् । जस्तै—

'निराकृता कुमतिभिरंहसावृतैः कुतार्किकैः कथमपि सौगतादिभिः

(त्रयी).... ज (ग) तो हिताय सुकृते ह भारते भुवि वाङ्मयं सकलमेव दशितम्'

(लिच्छविकालका अभिलेख १६० पृष्ठ)

[नास्तिक कुतार्किक मूर्ख कुमति बौद्धहरूले वैदिक धर्मलाई हटाएथे... संसारको कल्याणको लागि भारत भूमिमा संपूर्ण वैदिक वाङ्मयलाई देखाइयो ।]

यसबाट यी अनुवरमगुप्त भारतीय पक्षपाती वैदिक गुप्त हुन् भन्ने स्पष्ट छ । यी अनुवरमगुप्तका छोरा भौमगुप्त (जिष्णुगुप्तका बाजे)ने जग्गा गुठी पनि हरण गरेका थिए भन्ने कुरा लिच्छवि राजा नरेन्द्रदेवले यङ्गलहिटीको आफ्नो अभिलेखमा उल्लेख गरिदिएका छन् । जस्तै—

'केनापि च हेतुना श्रीभूमगुप्तेनाक्षिप्तं राजकुल भोग्यमभूत् तदिदमधुना पूर्वमर्यादारिथितप्रवर्तनाहतमनोभिः सततञ्च प्रजानां श्रेयसे स्यैव सर्वतलग्रामसहितस्य दक्षिणकोलीग्रामद्रङ्गस्य तदेव भुवनेश्वर देवकुलं'

[कुनै कारणवश श्रीभूमगुप्तबाट हरिदा सरकार—द्वारा आफै चलाइने गरिराखेकोमा पहिलेदेखि चलेर आएका रीति रिथतिहरू साविक वमोजिम चलून् भनी चाहेर हामीबाट अहिले प्रजाको कल्याणको लागि सबै तल र ग्राम सहित भएको दक्षिणकोलीग्रामद्रङ्गलाई नै सो भुवनेश्वर देवमन्दिर सुम्पिएको छ ।]

(लिच्छविकालका अभिलेख ४६४-६५ पृष्ठ)

यसरी गोमी र गुप्तको शीलस्वभावमा आकाशपाताल फरक देखिनाले यी गुप्तहरू याज्ञिक जजमान परमाभिमानि गुप्त हुन् आभीरगोमी गुप्त होइन् भन्ने थाहा हुन्छ । किनभने मानगुप्तवाहेक अरूले आफूलाई गोमी भन्न चाहेका छैनन् । मानगुप्तले आफूलाई गोमी भन्नाको मतलब दरवारमा घुसेर अधिकार जमाउने उनको राजनीति दाउ हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।